

GEÇ HİTİT KRALLIKLARI (M.Ö. 1200–700)

(DIA) Neşa'da (Kültepe), M.Ö. 2. binyılın ilk yarısında bir kentin yörüngesini aşan boyutlarda merkezi bir siyasi iktidar oluşur. Bu yapılanma kısa süre sonra Kızılırmak Havzası'ndaki Hattuşa'da (Boğazköy) Hitit Devleti'ne dönüşecek, ardından Anadolu topraklarından güneydoğuya doğru yayılarak imparatorluk halini alacaktır. Yaklaşık beş asır boyunca devam eden Hitit hanedanlığı yönetimindeki siyasi birlik, ayrıntıları bilinmeyen nedenlerle yok olur. Arkeolojik veriler arasında çöküşün en belirgin göstergesi **kil tabletlerin düzenlendiği ve korunduğu imparatorluk arşivlerinin son bulmasıdır**. Arşivler ile beraber çivi yazısı ile yazılan, günümüzde Hititçe olarak adlandırılan ve I. Hattuşili Dönemi'nde resmi dil haline gelen **Neşili (Neşaca) dili de bir daha karşımıza çıkmamak üzere ortadan kalkar**.

Devlet ve bürokrasinin sessizliği, Hitit imparatorluğu yönetimi altında Anadolu ve güney doğusundaki bölgelerde yaşayan halkların yok olması gibi algılanmamalıdır. Nitekim imparatorluk çöktükten kısa süre sonra başkent Hattuşa'da hayat, daha kısıtlı imkânlarla olsa da sürer. Ayrıca M.Ö. 2. binyıldan beri kullanılagelen, **hiyeroglif ile yazılan Luvi dili**, M.Ö. 1200'den sonra da taş eserler ve mimari bağlamda yaklaşık beş yüzyıl daha yerel iktidarların sesini duyurmaya devam eder. Günümüze ulaşan Hitit Hieroglifi ile yazılmış arkeolojik kalıntıların tamamı bu döneme tarihlenmektedir. Bu dilin Luvice olduğu açıktır. Daha sonraları bu bölgelerde Pönçe ve Aramice'nin de kullanıldığı görülmektedir.

Güneydoğu Anadolu'da yani Kilikia ve Kuzey Suriye'deki Toros Sıradağları'nın olduğu bölgede Geç Hitit Beylikleri, Hitit İmparatorluk Dönemi geleneğini devam ettirmişlerdir. Suppiluliuma, Muvattali ve Labarna gibi isimler taşıyan buradaki yöneticiler Hitit İmparatorluk Dönemi'nde olduğu gibi aynı unvanları taşımışlardır.

Hitit imparatorluğu filen ortadan kalkmasına rağmen **Ahd-ı Atik'te** (Eski Ahit = Kitab'ı Mukaddes'in ilk bölümünü oluşturan 39 kitaba verilen isimdir. Tevrat ve Zebur'u da kapsar. Eski Ahit ve Yeni Ahit'in toplamı Kitab-ı Mukaddes'i

oluşturur). Kuzey Suriye Bölgesi'nin **Hatti memleketi** olarak geçmesi de dikkat çekicidir. İmparatorluk sonrasında mimari ve sanat, **özellikle de yontular bakımından da bir devamlılık söz konusudur**. Bu süreç özellikle Fırat Havzası'ndaki M.Ö. 3. binyıldan beri önemli merkezlerden **Karkamış**'ta (Gaziantep) ve **Tarhuntaşsa**'da kanıtlanmaktadır.

M.Ö. 14. yüzyılda Hitit Devleti'ni imparatorluğa dönüştürmesiyle tanınan I. Şuppiluliuma Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'ye doğru genişlettiği hâkimiyetini kolaylaştırmak ve sürdürebilmek amacıyla bölgenin iki önemli kenti **Karkamış** ve **Halpa**'nın (Halep) başına oğullarını getirir. Lidar Höyük'de bulunan bir mühür baskısından Karkamış'ta beş nesil devam eden hanedanlığın son kralı **Kuzi-Teşup**'un, imparatorluğun çöküşünden sonra kendine Hititlerdeki gibi **Büyük Kral** unvanı vererek bölgede hâkimiyetini sürdürdüğü öğrenilir. Karkamış kazılarında **Kuzi-Teşup'a** dair ize rastlanmamasına rağmen iki ayrı stel üzerinde Büyük Kral unvanını kullanan **Tuthalya** ve **Ura-Tar-hunzas**'ın isimleri bulunur. Ancak uzun süre bilimsel çevrelerde bu unvanların gerçek bir iktidarı yansıttığı düşünülmez.

Halpa'da Şuppiluliuma soyundan gelen iktidarın ne kadar sürdüğünü bilinmemektedir. Halep Kalesi'nin altında kalan kent merkezi henüz geniş çaplı kazılmamıştır. Ancak son yıllarda Kay Kohlmeyer'in çalışmaları ile ortaya çıkarılan tapınak yapısının duvarında bulunan kabartmalı taş levhalar (orthostatlar), Hitit kültürünün buradaki nüfuzunu ve devamlılığını belgeler.

Henüz kalıntıları kesin tespit edilmemiş olsa da, sınırları yazılı belgelerde en ince ayrıntısına kadar tanımlanan **Tarhuntaşsa**'da ise yine soyu Hitit imparatorlarına dayanan bir hanedanlık hüküm sürer. **II. Muvatalli**'nin oğulları **Urhi-Teşup** (III. Murşili) ve kardeşi **Ulmi-Teşup** (Kurunta), amcaları III. Hattuşili'nin iktidara el koyması sonucu merkezden uzaklaştırılır. **Urhi-Teşup** sürgüne yollanır. Ulmi-Teşup'a ise asla merkezi iktidarı aklından geçirmemesi karşılığında, bugün yaklaşık **Antalya Mersin** arasına yerleştirilebilen **Tarhuntaşsa** bölgesinin yönetimi verilir. Ancak tüm önlemlere rağmen, mühür ve

kaya kabartmalarına bakılırsa, **Ulmi-Teşup** bir dönem kendisini **Büyük Kral** ilan etme fırsatını yakalamış görünür. Bu kralın sonunu bilmiyoruz, ancak son Hitit imparatoru II. Şuppiluliuma yazılı belgelerde Tarhuntaşa'yı yenip işgal ettiğini açıklar. Sonraki yıllarda Karadağ ve Kızıldağ'da bulunan kabartmalar ve yazıtlarda kendisini Büyük Kral olarak tanıtan Muşili'nin oğlu **Hartapus** ortaya çıkar. Karkamış'ta da benzerini gördüğümüz durum bize M.Ö. 1. binyılın başlarında her ne kadar kendilerine Büyük Kral demeyi meşru kılacak hanedanlık bağlantıları olan yöneticilerin varlığını kanıtlaya da, iktidarların çaplarının yerel boyutları aşmadığını da gösterir. Hitit İmparatorluk Devri'nin hemen sonrasına tarihlenen Karkamış buluntuları ne yazık ki yok denecek kadar azdır. Şimdilik Geç Hitit dönemine ait en erken buluntular **Malatya**'dan bilinir. Burası Karkamış'ta devam eden Hitit imparatorluk soyundan gelen hükümdarlar tarafından yönetilen bir kent devletidir. Hitit geleneği, söz konusu bu Hitit Beylikleri tarafından Assurlular'ın sürekli saldırıları ile tarih sahnesinden silindikleri devir olan M.Ö. 700 yıllarına kadar devam ettirilmiştir **(DIA)**.

- 1- Melid Krallığı (Malatya)
- 2- Gurgum Krallığı (Kahramanmaraş ve çevresi)
- 3- Kummuhu Krallığı (Adıyaman sınırları içerisinde yer alır)
- 4- Patin (Unqi) Krallığı (Antakya ve Amuk Ovası)
- 5- Tabal Krallığı (Tyana (Bor)'dan Melitene (Malatya)'ya kadar olan bölge)
- 6- Karkamış Krallığı (Gaziantep) olmak üzere Geç Hitit Beylikleri birçok krallık kurmuşlardır.

(DIA) Karkamış, Zincirli, Malatya-Arslantepe, Sakçagözü, Karatepe ve Teli Tayinat'da (Hatay) yapılan kazılarda bu dönemin önemli merkezleri açığa çıkarılmıştır. Ayrıca aynı çağa ait dağınık eserler de birçok yerlerde bulunmuştur. Bu küçük krallıklar M.Ö. I. binin ilk çeyreğinde, İç Anadolu'nun kuzey ve batısında

Phryg, Doğu Anadolu'da Urartu, Kuzey Mezopotamya'daki Assur politik güçleri arasında yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

(DIA) Geç Hitit şehirlerinin etrafı surlarla çevrili olup bu şehirlerde idari ve **dinsel işlevli anıtsal yapılar**, yerleşmenin tepesinde **ek bir savunma sistemiyle kale (citadel) korunan ana bölümü** oluşturmaktadır. **Kentler, sarayları, cad-deleri, anıtsal merdivenleri ve meydanları ile birlikte** bir bütün olarak planlanmıştır. Saraylar, çoğunlukla bir avlu çevresine yerleştirilmiş birbirlerini bütünleyen yapılardan oluşmuştur.

(DIA) Geç Hitit sanatının önemli özelliklerinden biri mimari ile yontuculuğun birlikte uygulanmasıdır. Sur duvarlarındaki kapılar, saray cepheleri kabartmalı taş bloklarla (ortostad) kaplanmıştır.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde Geç Hitit sanatı taş eserlerde görülmektedir. Malatya yakınındaki Aslantepe şehrinin kapısını süsleyen kabartmalar ve iki aslan heykeli, geleneksel Hititli öğeleri yansıtan bir grup olup üzerinde Malatya Beyliği Kralı Sulumeli'nin tanrı ve tanrıçalara içki sunuşu betimlenmiştir. **(DIA)** Aslantepe sarayının giriş kısmındaki büyük kral heykeli ise Asur etkileri göstermektedir.

Güney Anadolu'daki en önemli Geç Hitit şehir krallıklarından biri olan Kargamış'ın önemi Mezopotamya ile Anadolu ve Mısır'ı birbirine bağlayan yolların kavşak noktasında bulunmasındandır. **(DIA)** Malatya, Sakçagözü, Kargamış kabartmalarında başı üzerinde kanatlı güneş kursu olan güneş tanrısı ile tanrı şapkasının tepesinde hilal bulunan kanatlı ay tanrısı betimlemeleri, bu devirde de hâlâ **güneş ve ay tanrıları** kültürünün devam ettiğini gösterir.

(DIA) Geç Hitit şehir krallıkları kültürünün ortak bir karakteri de Hitit **hiyeroglif yazısıdır**. Artık Hitit çivi yazısının kullanılmadığı bu devir kabartmalarında Hitit hiyerogliflerinin yer aldığı görülmektedir.

Geç Hitit Sanatı:

Geç Hitit sanatı deyince ilk akla gelen anıtsal yapılarda rastladığımız kabartmalar ve dev boyda insan görünümlü heykellerdir. M.Ö. 1. binyılda sanat, modern sanatçı ile bağdaştırdığımız yaratıcılık ve ifade özgürlüğü gibi kavramlardan uzak, zanaatkârların ve ustaların elinde yavaş yavaş şekillenen, aynı zamanda yapıtları ısmarlayan kişi ve kurumların beklentileri doğrultusunda gelişen bir olgudur. Sanat ile zanaatın henüz ayrılmadığı bu dönemde günümüzdeki anlayıştan uzak, sanatçı kendi kimliğini ele vermez. Bu durum M.Ö. 2. binyıl süresince de geçerliydi, ancak M.Ö. 1. binyıl ile karşılaştırıldığında belki de **en büyük değişiklik eskiden ağırlıklı olarak merkezi kurumların denetimindeki sanat ve zanaatın artık hem yerel güçler ve kişiler tarafından benimsenmesi hem de kurumların dışında kişisel amaçlar için de kullanılmasıdır.**

(DIA) Bu bağlamda akla gelen en çarpıcı örnekler Maraş ve civarında rastlanan mezar stelleridir. İlk defa **halktan varlıklı kişilerin;** krallar, kraliçeler veya rahipler gibi tasvirleri vasıtası ile **dünyaya kendilerinin izlerini bıraktıklarını görürüz.** Anadolu bu aileler mezar stellerinin üzerinde kadın erkek birlikte, bazen çocukları ile beraber, üzerlerinde yaşantılarında giydikleri kıyafetler ile karşımıza çıkarlar ve **(DIA)** belki de daha sonra **grekoromen** klasik devirlerde bu gelenek olarak yerleşecek tasvirli, kimi zaman yazıtlı mezar stellerinin temellerini atmış olurlar.

Kişiler genellikle üzerinde ölü ziyafeti için yiyeceklerin durduğu masanın başında, çoğu kez bir sandalye üzerinde oturarak ve profilden tasvir edilirler. Nadiren ön cepheden resmedildikleri görülür. Ellerinde, havaya kaldırdıkları büyük olasılıkla içki dolu bir kâse dışında, dini inançlarını ve hangi tanrılara bağlı olduklarını tanımlamak için seçtikleri ayna, üzüm, iğ veya yazı levhası gibi simgesel nesnelere bulunur.

Anıtsal yapıların kabartmalı taş levhalar ile donatılması Anadolu'da M.Ö. 2. binyıldan beri görülen, ancak kökenleri Kuzey Suriye ve M.Ö. 3. binyıldan beri Hurrilerin yaşadığı bölgelere uzanan bir âdettir. Anadolu'da Hititliler tarafından

benimsenen ve kendilerine özgü bir şekil alan mimari yontular, önceleri ağırlıklı olarak giriş yapılarına yerleştirilen aslan ve sfenksler ile başlayıp daha sonra gerek kral ve kraliçeyi gösteren dini törenler olsun, gerek bütün tanrıların tanıtıldığı resmigeçitler olsun, tümü dini içerikli olmak sureti ile çeşitlenerek artar.

Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra anıtsal yapı kabartmaları geleneği daha da gelişip yaygınlaşır. Daha önceleri bir anlamda imparatorluğun tekelindeki görsel üretim ve onun etkin alanlarda kullanımı, merkezi güç dağılıp da yeni iktidar odakları türedikçe artık yeni yerel güçlerin kendi iktidar söylemini yansıtır. Hitit Kralı I. Şuppiluliuma'nın oğlu tarafından başlatılan hanedanlık tarafından yönetilen Karkamış kenti, Hattuşa'dan sonra Hitit/Luvi kültürünü devam ettiren en önemli merkez olarak, bize Geç Hitit sanatının hem içerik hem de üslup açısından çeşitliliğini en zengin biçimde sunar.

M.Ö. 2. binyılda kabartmalar ile beraber kullanılan **Luvice hiyeroglif yazıtlar** daha çok kısa tanımlar şeklinde kullanılıyordu. Uzun yazıtlar ya hiç tasvir olmadan ya da en fazla 1-2 figür ile yan yana bulunuyordu. M.Ö. 1. binyıldaki değişikliklerden biri de **tasvir ile yazının giderek daha fazla bir arada kullanılması**, yazıtların kabartmalar yani görüntüler ile beraber neredeyse günümüz reklamcılarının kullanımına yakın bir beceri ile birbirini tamamlayarak, hatta etkisini arttırarak tasarlanmasıdır. Büyük olasılıkla okuma yazma bilmeyen geniş kitleler ile iletişim kurmak için hiyeroglif yazısının orada bulunması bile yerel iktidara meşruiyet kazandırıyor, tasvirler ile bir arada sunulması ise etkinliğini katlayarak arttırıyordu. Okuryazar olamayan topluluklarda yazı muska gibi de algılanırdı ve bu durum kurguların oluşmasını da beraberinde getiriyor olmalıydı.

Maraş'ta bulunan yazıtlı kapı aslanı, yazıt ile tasvirin örtüştüğü çarpıcı bir örnektir. M.Ö. 2. binyılda yapılan kabartmalar sadece ruhani konuları (tanrıya ibadet, tanrılar dünyası), kral ve kraliçelerin de katıldığı kutsal törenleri ve çeşitli mitolojik olayları yansıtır. **(DIA)** M.Ö. 1. binyılda bunların yanı sıra dünyevi konular da görüntülenmeye başlanır. Yeni konular arasında en sık rastlananları **savaş sahnelerini ve kralların üst düzey bürokrasi ile işbirliğini** gösterenlerdir.

M.Ö. 2. binyılda başlayıp ancak birinci binyılda artarak üretilen Karkamış, Malatya, Zincirli ve Karatepe-Arslantaş'tan tanıdığımız dev ebatlı tanrı ve hükümdarı tasvir eden heykeller de bulunur. **(DIA)** Bu büyük yontular genellikle ayakta veya oturur durumdadır. Tanrılar mutlaka çifte aslan veya çifte boğadan, hatta boğaların çektiği arabadan oluşabilen bir kaidenin üzerinde yer alırlar. **(DIA)** M.Ö. 2. binyılda tanrılar tasvir edilirken mutlaka özel başlıkları veya boynuzları olurdu M.Ö. 1. binyılda bu kural geçerliliğini yavaş yavaş yitirir. Ölümlüler ile tanrıların görüntüleri, bir yerde klasik Yunan sanatında olduğu gibi birbirine yaklaşıp.

(DIA) Tabiatın içerisinde ve doğal kayaların konumundan faydalanarak onların uygun yüzeylerine işlenen kabartmalar Hitit İmparatorluk Çağı sanatının kendine özgü yarattığı ifade biçimlerinden biridir. Geç Hitit Dönemi yerel yönetimlerin zaman zaman bu alanda da eser ürettiklerini görüyoruz. Bunlardan en ünlü olanı Konya Ereğli'sinde bulunan İvriz kaya kabartmasıdır. Dev boyda tasvir edilen Tanrı **Tarhunzas**'ın karşısında "haddini bilerek" kendini mütevazı ebatlarda gösteren **Tabal Kralı Warpalawas**'dır. Warpalawas'ın Phryg desenli kumaştan kıyafeti ve şalını tutturduğu süslü Phryg fibulası örneğinden dönemin kıyafetleri anlaşılır.

Geç Hitit Mimarlığı:

(DIA) Geç Hitit Sanatı, Aram ve özellikle Fenike etkisi altına girdikten sonra Karkamış'ta, Zincirli'de, Sahçegözü'nde, Tel Halaf ve Tell Tayinat'da geliştirdiği sütun, kaide ve başlıkları ile yüksek bir düzeye ulaşarak Asur sanatına olduğu gibi, İon sanatına da büyük ölçüde örnek olmuştur. Aynı dönemde Geç Hitit Mimarlık sanatı eski bir Huri yaratısı olan **bit hilani** yapı tipini de geliştirerek bu bakımdan da Assurlulara etki etmiştir. Geç Hitit sanatı, Tell Halaf *bit hilani*'sinde görülen insan figürlü sütunlarla Hellen sanatındaki Karyatidlere örnek olmuştur.